

Валерій КОРНІЙЧУК (Львів)

**ФОЛЬКЛОРНО-ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ОБРАЗУ
БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ПОЕЗІЇ
МАРКІЯНА ШАШКЕВИЧА ТА ІВАНА ФРАНКА**

В українській класичній історіографії з-поміж численних звитяг і поразок Богдана Хмельницького у Визвольній війні проти Речі Посполитої дворової облозі Львова у 1648 і 1655 рр. відведено напрочуд скромне місце. Зокрема, Самовидець скупо констатував лише, що після Пилявецького погрому (1648) “Хмельницький з своїми військами и татарми или с ордами великими просто ку Львову потягли, пустошили усі городи, и под Ілвов подступивши, попустошил, тилко самій город Львов окуп за себе дал орді и Хмельницкому. И так оттуля Хмельницький зо всіми потугами потягнув под Замостя, а там стоячи, орда с козаками по самую Вислу пустошили, также Волинь городи значній повиймали: Острог Великий, Заславя, Луцко, Володимир, Кобрин, аж и Берестя Литовское”¹. Таким же небагатослівним був козацький літописець, описуючи другий прихід, цього разу вже об’єднаного українсько-московського війська під львівські мури в 1655 р.: “А гетман Хмельницький з військами своїми и его царского величества силами под Львов ходил, и облегли Львов, розные городы побрал, и Люблин узял и опустошил тоей землі немало...”².

Григорій Граб’янка дещо розширив розповідь Самовидця про події 1648 р. свідченням про масакру в костелі бернардинів, які “потай перебили силу благочестивих русинів і тіла їхні в криницю повкидали”. Коли ж Хмельницький дізнався про цю різню, то пригрозив спалити Львів, однак зглянувся на мирян, узяв викуп і подався здобувати Замостя³. Про спільний похід українського гетьмана й московського боярина Василя Бутурліна 1655 р. літописець повідомляв із підкресленою запобігливістю перед могутнім союзником: “Коли Господь небесний виплекав травицю на службу людям та скотині, зібрав Хмельницький воїнство і з’єднав свої сили з силами його царської величності російської, що були очолені проводирем Василем Васильовичем Бутурліним, і вдвох вони пішли на Кам’янець-Подільський, а звідти попрямували до Львова. Мешканці того міста, не маючи спромоги до бою стати з військом государевим, смиренно надіслали прохання зглянутися. Шануючи людей благочестивих, Хмельницький вирішив не силувати боєм Львів і, взявши з міста викуп, рушив уже сам на Замостя, а Данила Виговського з московським та козацьким військом спорядив на Люблін”⁴.

¹ Літопис Самовидця. – Київ: Наукова думка, 1971. – С. 53.

² Там само. – С. 70.

³ Літопис гадяцького полковника Григорія Граб’янки / пер. із староукр. – Київ: Т-во “Знання України”, 1992. – С. 49–50.

⁴ Там само. – С. 100.

Самійло Величко, спираючись, очевидно, на польські джерела, писав про штурм Львова восени 1648 р., який виявився для Б. Хмельницького безуспішним: “звідтіля йому дали добру відсіч”. Тоді гетьман “виправив до міщан трубача, щоб вони дали йому викуп за місто, яке він, жалуючи та й своє зберігаючи здоров’я, начебто не хоче руйнувати. Розмірковуючи над цим, міщани зважили, що до міста стеклося багато люду, яким не вистачало їжі, до того ж почала з’являтися поміж них моровиця, а над усе жовніри при Шведській арці мушили відступити через безводдя, а козаки, що заступили їхнє місце, нариштували на місто гармати, з яких не лише людей, але й курей, що впадуть в очі, могли вибити. Отож міщани змушені були, віддавши певну грошову суму і кількадесят поставів сукна, задовольнити його, Хмельницького”⁵.

Про капітуляцію головного міста Східної Галичини в жовтні 1648 р. розповідав також автор “Історії Русів”: “Опісля запущених в місто і замок кількох сотень бомб та ядер, підпалені ними синагога Жидівська і крамниці купецькі спонукали міщан вислати од себе Депутатів до табору Козацького з проханням до Хмельницького пощади місто, яке вони зараз йому здають і ніколи його не замикали, а вчинили те самі війська Польські, що в замку зачинились, і що з ними громадяни ні в чому не згодні, а навпаки, терплять від них великі утиски та свавільства. Гетьман, вимагаючи од міщан воєнну контрибуцію і узгодивши її з ними, взяв у заставу із найзначніших родин міщанських сорок дев’ять аманатів, а згодом, зайнявши військами своїми місто, приступив до замку, котрий був ще зачинений і боронився гарнізоном. Але коли з витягнутих на дах одного костюлу гармат почали бити ядрами всередину замку, а з траншеї далі кидали в нього бомби, то гарнізон, виставивши на батареї білий прапор, вислав од себе Депутатів і прохав пощади, віддаючи замок зі всіма запасами переможцеві. Капітуляція про те підписана з обох сторін, і обеззброєний гарнізон випущено до Польщі з умовою: не служити більше супроти Козаків нікому із гарнізонних чиновників та рядових. В противному ж випадку винні, котрі будуть взяті в полон опісля того, понесуть безчесну кару, себто шибеницю. І так, оволодівши Хмельницький усім містом з його військами та іншими запасами і стягнувши з міщан договірну контрибуцію грішми в сто тисяч битих талерів та сукон крамних сімдесят п’ять поставів, з великою силою харчових припасів та інших дрібниць для війська, залишив те місто під управою міщан і з Козацьким комендантом та гарнізоном...”⁶.

Однак про другу облогу Львова “Історія Русів” майже не згадує, якщо не брати до уваги повідомлення, що Б. Хмельницький з боярином Бутурліним, продовжуючи “похід свій до Бродів, Львова і Замостя, побрали міста тії з малим спротивом”, а їхні мешканці, “маючи в свіжій пам’яті звитязні Хмельницького над ними дії і його великодушну до них милість, виходили за місто і зустрічали війська Російські з мирними пропозиціями і молитвами, пожертвувавши притому деякими для війська підпомагами. Тому й залишено їх у спокої, без всіляких військових стягнень та утисків, а лише описано і забрано на Государя все, що належало до казни або скарбу Речі Посполитої Польської, і введено в міські замки залози Російські”⁷.

⁵ Величко С. Літопис. – Київ: Дніпро, 1991. – Т. 1. – С. 322.

⁶ Історія Русів / пер. І. Драча; вступ. ст. В. Шевчука. – Київ: Рад. письменник, 1991. – С. 55–56.

⁷ Там само. – С. 87.

Однак ці малопомітні епізоди Визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького привернули увагу двох найяскравіших поетів Галицької землі – Маркіяна Шашкевича й Івана Франка. Перший із них написав вірш “Хмельницького обступленіє Львова”, а другий – поему “На Святоюрській горі”. Очевидно, історичним тлом поезії М. Шашкевича стали події 1648 р., а І. Франко в підзаголовку свого твору зазначив точну дату: “Д[ня] 30 жовтня 1655”.

Зацікавлення “Руської Трійці” особою Б. Хмельницького, на думку дослідників, органічно впливало з ідейно-естетичних настанов українських романтиків, які у витворенні національного міфу України щедро використовували скарби усної словесності та героїчну історію свого народу. Відомо, що альманах “Зоря” (1834), заборонений цензурою, відкривався портретом Б. Хмельницького та біографією славетного гетьмана, яку написав М. Шашкевич. Лука Луців, указуючи на причини недопущення альманаху до друку, зазначав між іншим, що цензор Вартоломей Копітар у своєму звіті виокремив статтю і твір М. Шашкевича про Б. Хмельницького [“Хмельницького обступленіє Львова”. – В. К.], “які є “ворожі” до польського народу”⁸. За родинним переказом, один із предків Якова Головацького був полковником у козацькому війську Б. Хмельницького, і, за припущенням Михайла Шалати⁹, про це могли знати М. Шашкевич та Іван Вагилевич, який своєю чергою у рукописній “Хроніці Південної Русі” подав матеріали Визвольної війни 1648–1654 рр. “з такими подробицями, що в читача могло скластися досить правильне і повне уявлення про цю велику епопею”¹⁰. Як стверджує Григорій Дем’ян, “І. Вагилевич перелічував події, зв’язані не тільки з самим Б. Хмельницьким, а й з його визначними соратниками”¹¹.

Шашкевичезнавці справедливо пов’язують генезу вірша “Хмельницького обступленіє Львова”, з народнопоетичним епосом, зокрема з думою “Облога Львова”. У підзаголовку сам автор зазначив: “строєм народної пісні”. М. Шалата, порівнюючи твір М. Шашкевича з народною думою, підкреслює, що “поет не лише зодягнув позичений сюжет у літературну форму, а й надав йому водночас епічної сили та героїчної патетики, якими наснажували переможні думи козацькі бандуристи”¹². Вчений наводить фрагменти думи за збірником Жеги Паулі “Pieśni ludu ruskiego w Galicyi” (1839), хоча у збірнику “Народні пісні в записках Маркіяна Шашкевича” (1973) цей твір у розділі “Колядки” друкується за автографом, який зберігається у відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника (ф. 1 (“Бібліотека НТШ”), од. зб. 349/19). Народна пісня справді стала прасовною вірша “Хмельницького обступленіє Львова”, адже її спорідненість із літературним текстом, як справедливо зазначає М. Шалата, “відчувається всюди: “і в мелодичному розмірі (6+6), і в широкозвучності зачину (“Ой у чистім полі...”), і в постійних епітетах (“чисте поле”, “дрібні листи”, “мури високі”, “двори біленькі”), і в гіперболізації реальних можливостей (“мечами

⁸ Луців Л. Маркіян Шашкевич. Біографія і характеристика творчості з додатком усіх оригінальних творів поета. – Нью Йорк: Свобода, 1963. – С. 19.

⁹ Шалата М. Маркіян Шашкевич. Життя, творчість і громадсько-культурна діяльність. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 135.

¹⁰ Дем’ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець. – Київ: Наукова думка, 1993. – С. 47.

¹¹ Там само.

¹² Шалата М. Маркіян Шашкевич... – С. 137.

рознесу мури”, “кіньми розорю двори”)¹³. Для порівняння наведемо обидві версії облоги Львова: фольклорну і власне авторську:

*А в чистім полі, близько дороги, гей, дай, Боже!
Стоїть наметець дуже шовкови[й].
[А в] тім наметці стоїть столичок,
На тім столичку гречни[й] молодець.
Гречни[й] молодець (ім'ярек)
Військо збирає, під Львовом стає,
Під Львовом стає, все шерегує,
А своє військо на Львів рихтує.
Як кіньми обернув – Львів ся ізвигнув;
Як шабельков звив – Львів ся поклонив.
Ой вийшли д'нему і всі міщани,
Ой всі міщани, всі предміщани,
Винесли єму мису червоних.
Він тото бере, та й не дякує,
А своє військо на Львів рихтує.
Ой вийшли д'нему і всі панове,
Усі панове, всі гетьманове,
Вивели єму коника в сідлі,
Коника в сідлі, шабельку в сріблі,
Шабельку в сріблі, панну в кареті.
Він тото бере, красно дякує,
А своє військо ба й шерегує.
Зачав вже військо шерегувати,
Би більше Львова не турбувати¹⁴.*

М. Шашкевич, зберігаючи народнопоетичний лад, знімає родинно-обрядовий, весільний мотив “панни в кареті”, натомість доповнює сюжет про “гречного молодця” окремими історичними деталями:

*Ой у чистім полі да близько дороги,
Там стоїть наметець великий, шовковий,
А у тім наметці стоїть стіл тисовий
Да гетьман Хмельницький сидить кінець стола,
Молодці-козаки стоять доокола.
Да гетьман Хмельницький пише дрібні листи,
По всей Україні розсилає вісти...
Військо куренное в поход виступало,
Ляхи розроняло да Львів обступляло.
Як гетьман Хмельницький кіньми навернув –
Та й Львів ся здвигнув;
Як гетьман Хмельницький шаблею звив –
Та й Львів ся поклонив.
На розсвіті з замку із рушниць стрілили,*

¹³ Шалата М. Маркіян Шашкевич... – С. 137–138.

¹⁴ Народні пісні в записах Маркіяна Шашкевича. – Київ: Музична Україна, 1973. – С. 23–24.

*А смерком козаки замок підпалили
 Да раненько доокола весь Львів обступили.
 Ударили з самопалів – двори погоріли.
 А гетьман Хмельницький послі посилав,
 Словами промовляв:
 “Як будете миритися,
 На окуп винесіть три миси червоних,
 На окуп виведіть сто коней вороних.
 Як будете битися,
 Мечами рознесу мури високії,
 А кіньми розорю двори біленькіі...”
 А у Львові рано всі дзвони заграли,
 А високі ворота остіжом упали¹⁵.*

М. Шалата, до речі, спростував думку Філарета Колесси, що М. Шашкевич написав свій твір за зразком колядки “А в чистім полі та на Дунаю...”¹⁶:

*А в чистім полі та на Дунаю,
 Ой дай, Боже!
 Стоїт ми наміт білий, шовковий.
 А в тім наметі золотий столик,
 На тім столику гордий пан сидит...¹⁷*

Прикметно, що традиційний фольклорний зачин (“Ой у чистім полі да близько дороги...”) трапляється в багатьох народних піснях. Зокрема, І. Вагилевич записав дві колядки, в яких перші рядки співзвучні з поезією М. Шашкевича: “А в чистім поли, блисько дороги // Стояли намети білі, шовкові, // А в тих наметах все громадове, // Радоньку радєт, коби врадити...”¹⁸ і “А в чистім поли, близько дороги, // Орєт ми плужок четвірничкою...”¹⁹. Ці твори вмістив Володимир Гнатюк у двотомному “Етнографічному збірнику” (Львів, 1914). Подібний початок має ще одна колядка з цього ж таки видання: “Ой в поли, в поли, блисько дороги, // Ой стоїт, стоїт шовковий наміт, // А в тім наметі золотий столик, // Коло столика гордий пан сидить...”²⁰. В іншій пісні “А в чистім поли коршмонька стоїт...” зі збірки І. Вагилевича “трєє гостевє” отримують такі ж подарунки, як і “грєчний молодець” з колядки М. Шашкевича:

*Єдні ми стали кіньми під сіньми,
 Другі ми стали за воротами,
 Треті ми стали в вишньовім саду.
 Що ми стояли кіньми під сіньми,
 Тим ми вінесли мису червоних;
 Що ж ми стояли за воротами,*

¹⁵ Шашкевич М. Твори. – Київ: Дніпро, 1973. – С. 28–29.

¹⁶ Шалата М. Маркіян Шашкевич ... – С. 137.

¹⁷ Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1930. – Т. ХСІХ. – С. 120.

¹⁸ Колядки і щедрівки / зібрав В. Гнатюк. – Львів, 1914. – Т. 1. – С. 127 (Етнографічний збірник. Т. ХХХV).

¹⁹ Там само. – С. 129.

²⁰ Там само. – С. 161.

*Тим ми вівели сивого коня;
Що ж ми стояли в вишньовім саду,
Тим ми вівели гречную панну...²¹*

Я. Головацький у другому томі збірки “Народныя песни Галицкой и Угорской Руси” (Москва, 1878) опублікував весільну обрядову пісню “Ой, піді Львовом, на оболонні...”, в якій герой, пускаючи стріли на “злоту баню”, ігнорує “мису червоних”, “хліб та шабельку”, і лише “кречная панна” змушує його відступити від міста²². В іншому варіанті “Ой в чистім полі, на оболонні...” “кречний молодець”, який вирушає під Львів із військом, відмовляється ще й від “коника”²³.

У колядці “Ей, орле, орле, ти високо літаєш...”, яку записав Зоріан Доленга-Ходаковський, мотив викупу також посилюється агресивними діями “старшого панятка”:

*Ей, як даст огню та на цісарський двір.
Вийшли до него три цісарове,
Три цісарове – старшіі панове,
Винесли єму полумисок грошей
Він теє взяв і шапки не зняв,
Шапки не зняв і не подякував.
Ей, як даст огню та на цісарський двір.
Вивели йому коня в наряді,
Він теє взяв і шапки не зняв,
Шапки не зняв і не подяковав.
Святий вечор!
Ей, як даст огню та на цісарський двір.
Вийшли до него три цісарове,
Три цісарове, старшіі панове,
Святий вечор!
Вивели єму панну в наряді:
Він теє взяв і шапку зняв,
І шапку зняв і подякував²⁴.*

Цікаво, що подібний початок має колядка в запису І. Вагилевича “Ой сивий орле, високо літаєш...”, яка текстуально перегукується з окремими рядками поезії М. Шашкевича (“Як гетьман Хмельницький кіньми *навернув* – // Та й *Львів ся здвигнув*...”):

*Пусти ж нас, пане, в Польцу на війну,
В Польцу на війну під королівну.
А вас не пуцу, сам з вами піду.
Весь сам на перед коником грає
Та на Львів-город все повертає.*

²¹ Колядки і щедрівки... – Т. 2. – С. 257–258 (Етнографічний збірник. Т. XXXVI).

²² Народныя песни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Ф. Головацкимъ. – Москва, 1878. – Ч. II. Обрядныя песни. – С. 64.

²³ Там само. – С. 63.

²⁴ Українські народні пісні в записях Зоріана Доленги-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Наддніпрянщини і Полісся). – Київ: Наукова думка, 1974. – С. 135, 713.

*Ой як повернув, аж Львів се здригнув,
Аж Львів се здригнув, весь мір се жахнув*²⁵.

Врешті, в одному з варіантів пісні “А в чистім полі два яворочки...” також трапляється військова термінологія: “Казали *войсько шерезувати, // Шерезувати*, коня всідлати...”²⁶. У вірші “Хмельницького обступленіє Львова” помітні ремінісценції і з іншими народнопоетичними творами: “стоїть *стіл тисовий*” – “Стоїть же, стоїть нова світлонька, // А в тій світлоньці *тисовий столик*”²⁷, “Хмельницький *сидить кінець стола...*” – “Сидит собі в *кінець стола, // Пише листоньки дрібненькі*”²⁸, “Хмельницький *пише дрібні листи...*” – “Сидить Сава *кінець столу, дрібні листи пише...*”²⁹ та ін. Такі паралелі, як резонно зауважує Микола Ткачук, “розширюють інтертекстуальний простір поезії “Хмельницького обступленіє Львова”, засвідчують її широкий контекст, а також народну традицію в змалюванні образу Хмельницького, орієнтацію поета на фольклор і його художні ресурси як основу для вираження романтичних естетичних віянь за допомогою народної мови”³⁰.

М. Шашкевич створив гіперболізований образ не стільки козацького гетьмана, скільки авторитетного державного діяча, який у боротьбі з ворогом намагається об’єднати всю соборну Україну (“По всей Україні розсилає вісти...”). Загалом поет дотримується літописних версій першого походу Б. Хмельницького в польські землі (“Військо куренное в поход виступало...”). Попереду лежав Львів, який не могли оминати повстанці з геополітичних міркувань. Місто триста років перебувало у складі Речі Посполитої і вже стало символом польського владарювання на східних кресах. Покорити його – означало здобути воєнну, а передусім моральну перевагу над своїм недавнім сюзереном та знахабнілою шляхтою. Тому козацьке військо “Ляхи розроняло да Львів обступляло”. Для М. Шашкевича Хмельницький – уособлення цілої мілітарної потуги українського народу. Він, наче казковий герой, наділений незвичайними рисами характерника. Одна його поява, один чудесний порух зброї викликає переполох у ворожому стані, де беззастережно визнають могутність козацького ватажка: “Як гетьман Хмельницький кіньми наверх – // Та й Львів ся здвигнув; // Як гетьман Хмельницький шаблею звив – // Та й Львів ся поклонив”. Поет малює образ полководця в душі народних уявлень про фантастичну силу захисника рідного краю, що властиво історичним пісням і думам: “Ой не встигнув козак Нечай на коника спасти, // Взяв Ляхами, як снопами, во два ряди класти” (“Нечай”)³¹, “Ведмедівська попівна // Голос учинила // Сімсот турок-яничар // З коней повалила” (“Славний город Ведмедівка...”)³², “Не багато Коновченко по долині Черкень погуляв, – // Самих найстарших п’ятсот рицарів під меч пускав, // Шести живіом побрав, // На аркан зв’язав...” (“Івась Удивченко,

²⁵ Колядки і щедрівки... – Т. 2. – С. 41.

²⁶ Там само. – С. 134.

²⁷ Там само. – С. 172.

²⁸ Там само. – С. 216. Порівняймо з поемою “Катерина” Т. Шевченка: “Сидить батько кінець стола...” (Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. – Київ: Наукова думка, 1989. – Т. 1. – С. 33).

²⁹ Українські народні пісні: В 2 кн. – Київ: Мистецтво, 1955. – Кн. 1. – С. 60.

³⁰ Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження. – Тернопіль: Медобори, 2009. – С. 120.

³¹ Народныя песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацкимъ. – Москва, 1878. – Ч. I. Думы и думки. – С. 8.

³² Історичні пісні. – Київ: Музична Україна, 1971. – С. 96.

Коновченко”)³³, “Отаман Матяш старенький на доброго коня сідає, // Шість тисяч турок-яничар побіждає...” (“Отаман Матяш старий”)³⁴ та ін.

Орнаментуючи літературний твір народнопоетичними зворотами, М. Шашкевич влітає в текст вірша окремі батальні фрагменти облоги Львова, зокрема штурм козаками Максима Кривоноса Високого замку: “На розсвіті з замку із рушниць стріляли, // А смерком козаки замок підпалили // Да раненько доколя весь Львів обступили. // Ударили з самопалів – двори погоріли”. Михайло Грушевський доводить, що “Хмельницький, очевидно, від самого початку не мав ніяких ворожих замірів на місто, навпаки все робив, щоб забезпечити його від усякої шкоди...”³⁵. Навпаки, стверджує історик, львів’яни самі попалили свої передмістя, наробивши собі великої втрати³⁶. Іван Крип’якевич подає дещо іншу версію подій під Львовом, яка збігається з художньою інтерпретацією М. Шашкевича: “Хмельницький з головним військом підійшов під Львів і почав облогу міста, яке було захищене мурами, валами і ровами. В облозі брали участь козацькі полки і селянські загони. Війська зайняли висоти навколо міста і здобули укріплені католицькі монастирі. Потім почався наступ на укріплення самого міста. 5 жовтня 1648 р. Максим Кривоніс здобув Високий замок, сильну фортецю, яка стояла на високому пагорбі. Львівська верхівка, зрозумівши безвихідь свого становища, почала переговори. Хмельницький, щоб уберегти місто від татарського погрому, відмовився брати його штурмом і погодився на відкуп”³⁷. М. Шашкевич трактує перемовини з міщанами як ініціативу українського воєначальника, що більше скидається на ультиматум упевненого у власній силі переможця: “А гетьман Хмельницький послі послав, // Словами промовляв: // “Як будете миритися, // На окуп винесіть три миси червоних, // На окуп виведіть сто коней вороних. // Як будете битися, // Мечами рознесу мури високої, // А кіньми розорю двори біленькі...” М. Грушевський також уважав, що Б. Хмельницький вирішив першим закликати львів’ян до згоди і передав до магістрату три листи. У першому з них, написаному українською мовою, він “попереджав про великий приступ козацьких сил до міста, радив Русинам замкнутися в церквах, щоб не погинути разом з католиками, але zarazом давав знати, що місто може спасти себе від сеї біди, коли видасть головних провинників у всіх бідах: кн. Вишневецького і Ол. Конецпольського, а з ними й інших пиявцевських утікачів”³⁸. Але, коли польських проводирів не виявилось в місті, Хмельницький у другому листі зажадав видати всіх жидів, які давали гроші на наймане військо. І лише після відмови магістрату він у третьому посланні в категоричній формі висунув вимогу, аби “місто заплатило йому окуп для орди, 200 тис. червоних, інакше спіткає його те, що спіткало вже інші міста”³⁹. Цю погрозу гетьмана М. Шашкевич “одягає” в казкову формулу: “Як будете миритися... – Як будете

³³ Українські народні думи та історичні пісні. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. – С. 27–28.

³⁴ Українські народні думи та історичні пісні... – С. 15. Порівняймо у “Гайдамаках” Т. Шевченка: “А Ярема – страшно глянуть – // По три, по чотири // Так і кладе” (Шевченко Т. Повне зібрання творів... – Т. 1. – С. 88).

³⁵ Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. – Київ: Наукова думка, 1995. – Т. 8. – Ч. III. – С. 87.

³⁶ Там само. – С. 87–88.

³⁷ Крип’якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів: Світ, 1990. – С. 94.

³⁸ Грушевський М. Історія України-Руси... – Т. 8, ч. III. – С. 89.

³⁹ Там само.

битися...⁴⁰. У народній думі “Хмельницький і Василій Молдавський” зі схожими домаганнями Хмельницький звертається свого майбутнього свата господаря Молдови Василя Лупула, який був змушений погодитися на одруження своєї дочки Розанди з Тимошем, сином українського гетьман, після чого Молдова стала союзником України в її боротьбі з Польщею:

*“Ей, Василю молдавський,
Господарю волоський!
Що тепер будеш думати й гадати:
Чи будеш зо мною биться,
Чи мириться?
Чи города свої волоські уступати,
Чи червінцями полумиски сповняти?
Чи будеш гетьмана Хмельницького благати?”⁴¹*

А коли Василій Молдавський зігнував ультиматум Б. Хмельницького, тоді той “Город Сороку у неділю рано задобідде взяв, // На ринку обід пообідав, // К полудній годині до города Січави припав, // Город Січаву огнем запалив // І мечем ісплюндрував”⁴².

У ґрунтовній розвідці “Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах” (1898) І. Франко розглядає два вірші польського поета Бартоломея Зіморовича “Kozaczyzna” і “Burda guska” про облогу Львова 1648 р. Він спростовує розповідь одного з персонажів першого твору про різню козаків у церкві святого Юра, вважаючи, що автор, “міський райця”, не перебував тоді в місті, а керувався тенденцією – “замазати національні і релігійні мотиви Хмельниччини і суперечно з множеством інших сучасних свідочств малоє козаків як простих розбишак, що не шанували й своїх братів-русинів, руського духовенства, руських церков”⁴³. Ще менше “історичної вірності”, на думку І. Франка, мало віршоване оповідання “Burda guska”, в якому польський поет також упереджено “згустив фарби, описуючи козацьку різню та спустошення”, чого насправді не було.

Невдовзі після розвідки про відгомін Хмельниччини в тогочасній поезії І. Франко написав історико-політичну (за Андрієм Скоцем) поему “На Святоюрській горі”, що не раз привертала увагу дослідників (Олексій Кисельов⁴⁴, Юрій Кобилецький⁴⁵, Євген Кирилюк⁴⁶, Арсен Каспрук⁴⁷, А. Скоць⁴⁸, М. Ткачук⁴⁹

⁴⁰ У народній казці “Кирило Кожум’яка” Змій запитує багатиря: “А що, Кириле? Прийшов биться чи мириться?” (Записки о Южной Руси / издал П. Кулиш. – Киев: Дніпро, 1994. – Т. 2. – С. 29).

⁴¹ Українські народні думи та історичні пісні... – С. 121.

⁴² Там само.

⁴³ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1981. – Т. 31. – С. 239.

⁴⁴ Іван Франко: Життя і творчість. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – С. 217–220.

⁴⁵ Кобилецький Ю. Творчість Івана Франка. – Київ: Держлітвидав, 1956. – С. 244–246.

⁴⁶ Кирилюк Є. Вічний революціонер: Життя і творчість Івана Франка. – Київ: Дніпро, 1966. – С. 245.

⁴⁷ Каспрук А. Українська поема кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Ідеї, проблеми жанру. – Київ: Наукова думка, 1973. – С. 111–115.

⁴⁸ Скоць А. Поеми Івана Франка. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – С. 45–69.

⁴⁹ Ткачук М. Інтертекстуальне поле образу Богдана Хмельницького в поемі “На Святоюрській горі” Івана Франка // Богдан Хмельницький і Хмельниччина у фольклорі й художній літературі:

та ін.). Проте в радянські часи ця поема розглядалася здебільшого у контексті Переяславської угоди, без врахування справжнього авторського задуму. Ніхто із франкознавців тоді особливо не замислювався над питанням, чому з усієї величної доби Хмельниччини саме події під Львовом у жовтні 1655 р. лягли в основу цілого історико-політичного твору, адже нічого випадкового, зімпровізованого з-під пера поета не з'являлося. До того ж поема була вміщена у збірці з промовистою назвою “Із днів журби” (1900) поруч з “Іваном Вишенським”. Обидва твори, на наш погляд, мають яскраво виражені особистісні моменти, пов'язані зі смугою відомих життєвих невдач І. Франка, його гострою реакцією на події навколо так званих Баденівських виборів 1897 р. та полемічної статті “Ein Dichter des Verrates”.

Воднораз “На Святоюрській горі” – це і нове художнє бачення української державності, нашого минулого й майбутнього, складних взаємин із сусідніми народами, передане крізь призму роздумів Б. Хмельницького, а відтак і самого поета. Тож можемо говорити про деяку умовну тотожність образів гетьмана і власне автора поеми, про співвідношення їхніх ідеологічних позицій, віддалених товщею століть. Звернення до історичного факту (прийняття Б. Хмельницьким посольської місії Яна Казимира) зумовлене, очевидно, загостреними стосунками І. Франка з польською суспільністю після фатального 1897 р. (поразка на так званих “баденівських виборах”, публікація статті про Адама Міцкевича “Поет зради”, звільнення з редакції газети “Kurjer Lwowski” тощо). Крім того, на загальній концепції твору позначилася і чітко окреслена на той час національно-патріотична, державотворча орієнтація письменника, що склалася, очевидно, не без впливу М. Грушевського*. Тому, скориставшись документальними свідченнями одного з королівських послів Самуеля Грондського про переговори з Б. Хмельницьким (“Historia belli cosacco-polonici”), поет створив ретроспективний образ гетьмана з урахуванням реалій тогочасних польсько-українських взаємин і національно-визвольних прагнень своєї доби.

Специфіка образотворення головного героя поеми “На Святоюрській горі” полягає в тому, що той розкривається не тільки через власні вчинки, характеристики інших персонажів чи навіть авторські ремарки (у тексті І. Франко висловлює особисте ставлення до Б. Хмельницького лише єдиний раз – “козацький батько”), а у власній промові, зверненій до одного з послів, давнього приятеля гетьмана, кума Любовицького. Цей монолог займає 9 із 10 розділів твору. У ньому Б. Хмельницький постає як досвідчений політик, мудрий державний діяч, якому властиві почуття національної гідності, усвідомлення непоборності та могутності українського народу, впевненості в його майбутньому. Він одразу зрозумів підступні наміри польського короля, його фальшиві запевнення в любові, нещирі заклики до примирення й єднання. У викладі гетьмана звучить сконцентрована історія трагічних взаємин України й Речі Посполитої, цілий реєстр національних, релігійних і соціальних кривд, заподіяних українцям польською шляхтою. Його оцінка становища в сусідній державі – це справжній суспільно-політичний прогноз, передбачення її неминучої загибелі від постійних чвар, безпідставного гонору, небажання визнавати історичні реалії.

Матеріали міжвузів. науково-практичної конференції. – Черкаси: Черкас. держ. ун-т, 1995. – С. 32–33.

* У 1899 р. І. Франко, М. Грушевський, В. Охримович, В'ячеслав Будзинівський, Євген Левицький, Теофіл Окуневський та ін. заснували Українську націонал-демократичну партію.

Відчуваючи козацьку військову потугу, свою відповідальність як провідника великого європейського народу, Б. Хмельницький сам диктує умови “правдивого миру” з ляхами. Він розповідає гостям приповідку про господаря й вужа, яку начебто чув ще в дитинстві. Скривджений вуж не міг забути людині давньої образи і, попри всі її вмовляння, вирішив, що найкраще їм розстатися: “Ти собі в своїм дворі жий без мене, я без тебе проживу в своїй норі”. Аллегорія цієї притчі чи байки прозора, бо, як пояснює гетьман послам: “Сей господар – ваша Польща, а той вуж – то козаки”. А звідси випливає й закономірний висновок – Україна повинна розвиватися як суверенна держава: “Вам хай буде ваша Польща, Україну нам лишть”. Тут автор устами свого героя проголошує власну візію національної ідеї, яка, незважаючи на світоглядну еволюцію письменника, залишалася незмінною від літ його молодості: “Кожий на своєму полі для себе і жиймо, й працюймо для власного щастя і долі!” (“Ляхам”).

Сюжет байки про вужа відомий ще з часів Езопа. Наведемо його первісний варіант “Хлібороб і Змія”, оскільки він упродовж століть зазнав численних модифікацій у різних народів світу: “Змія підповзла до дитини Хлібороба і вкусила її. Не тямлячи себе з горя, Хлібороб ухопив сокиру і засів біля нори, щоб відразу ж ударити Змію, як тільки та вилізе. Коли Змія висунулася, він кинув сокиру, але не вціпив, а тільки розколов скелю. Пізніше, з обережності, Хлібороб став просити Змію помиритися. Але вона відповіла: “Не можемо ми зичити добра, – ні я тобі, дивлячись на розбиту скелю, ні ти мені, поглядаючи на могилу сина. Байка доводить, що велику ворожнечу не легко заспокоїти”⁵⁰. Цікаво, що М. Шашкевич не лише знав цю історію, а й переписав один із подібних текстів, пов’язавши його з особою Б. Хмельницького: “Перед віком проживав селянин, великий богатир, що аж сусіди его долі завиділи. Мав він у своїм домі хованця. Сей одного разу присунувся до дітей, що молоко їли; син хажая парнув го ложкою по голові; вуж, тим розлючений, вколов хлопце – дитина злеbedіла, а господар, ухопивши за бардицу, вужеви скрившему вже голову в своїй язвині, утяв фіст. Вуж не проявлявся більше, а селянин за недовго у нечувану запав нужду. Іде до ворожбита питатись в него за провину горської недолі. – “Доки в подружестві пробувалисте с вужом, мав єс ся гаразд, нині, коли собі ворогуєте, тяжко злиднюєш; бо вуж всього лиха їдь в себе ссав і від обійстя відвертав. Трудися, щоби опадом с ним ся побратав, не чім з жінкою”. – Наділяли вужа, щоб проявився із свого лежовиска. Явився до молока; хожай, зглянувши його, просив і радив го, щоб вернулись до побратимства. Вуж на теє: “Кілько оглянусь, що не маю хвоста, серджусь на тебе; сила си наганеш свого сина, враждуєш на мене і рад бись голову мою потріскав. Проте лутше буде такій дружбі меж нами стояти, щоб ти у своїй хаті, я в своїй язвині, не ворогуючи собі, пробувалисмо”. – Так то ся має, пане после, межі козаками і Ляхами”⁵¹. Ймовірно, що казка про вужа, як її кваліфікує М. Возняк у “Писаннях Маркіяна Шашкевича”, могла бути підготовчим матеріалом до втраченого нарису про Б. Хмельницького або навіть її фрагментом. Знав про неї й І. Франко, який у статті “Байка про вужа в домі. Польські, чеські та церковнослов’янські варіанти”, аналізуючи збірник “Ифика ієрополитика”, зазначав:

⁵⁰ *Езоп*. Байки. – Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1961. – С. 68.

⁵¹ Писання Маркіяна Шашкевича / видав М. Возняк. – Львів, 1912. – С. 145 (Збірник Філологічної секції Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Т. XIV).

“Ся книжечка належить до визначних пам’яток нашого старого письменства, та досі, на жаль, не звернула на себе увагу дослідників історії нашого письменства, так що про її авторство, а тим менше про джерела не можемо сказати нічого. Варто зазначити хіба, що на неї звернув увагу вже Маркіян Шашкевич, між якого автографами знайшлося кільканадцять чотиристихів, переписаних із тої книжечки і опублікованих як вірші самого Шашкевича”⁵².

М. Драгоманов написав студію “Байка Богдана Хмельницького”, яку аналізує І. Франко в “Передньому слові” до книжки “Вибрані твори українських письменників”. На його думку, ця розвідка “дуже гарно ілюструє перехід казкового мотиву про відносини гадуки до чоловіка із старовини до новіших часів та з далекого Сходу на Захід і також до нас, на Україну”⁵³. Розмірковуючи над генезою цього сюжету, він допускає, що С. Грондський міг до оповідання Б. Хмельницького “дещо додати від себе”, а можливо, гетьману було відоме якесь писане або друковане церковнослов’янське джерело”⁵⁴. Тому не можна виключати, що саме таким первісним текстом скористався і М. Шашкевич, який, згадуючи “передвіцький” час, мріяв хоч би таким способом “Воскресити в новій силі // Руську славу, руську владу!”. Відзначаючи наскрізь революційну роль поета в “богоспасаємій Галичині”, І. Франко наголошував, що “в Шашкевичевих словах тодішні русини віднаходили свою надію, свою силу, свою людську та народну гідність, і для того він був такий милий для них”⁵⁵. Таким чином має рацію М. Ткачук, коли стверджує, що М. Шашкевич “звертається до доби козацтва і її героїчних натур, бо саме ця епоха була для нього метафоричною художньою формою вирішення проблем сучасності”⁵⁶.

Невипадковою, як бачимо, була й поява поеми “На Святоюрській горі”. На зламі століть І. Франко, як ніхто інший, гостро відчував потребу згуртування всіх національно-патріотичних сил навколо великої спільної мети – побудови майбутньої незалежної держави. Особливу небезпеку він бачив в інтернаціоналізації визвольних рухів під зовні привабливими марксистськими гаслами (згадаймо його полеміку з Лесею Українкою, Михайлом Павликом). Тому й не про єднання, а про розмежування говорить у поемі “козацький батько”, бо лише, коли “запануєм кожний в себе, станем розумом міцні”, коли “спомини всіх кривд і сварок у непам’ять попливуть”, отоді настане час для “сусідської любови”. Б. Хмельницький виграв дипломатичний поєдинок із послами Яна Казимира. Його політичні уроки, як і уроки самого І. Франка, на диво актуальні й сьогодні, коли над суверенною Україною досі висить примара “єднання” з північним сусідом.

⁵² Франко І. Зібрання творів: У 50 т. ... – Т. 39. – С. 109–110.

⁵³ Там само. – С. 98.

⁵⁴ Там само. – С. 99.

⁵⁵ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. ... – Т. 47. – С. 115.

⁵⁶ Ткачук М., Ткачук О. Маркіян Шашкевич. Дослідження... – С. 124.